

УДК 347.961+338.48

Олександр Нелін,доктор юридичних наук, професор,
академік Академії нотаріату України

РЕАЛІЇ СУЧАСНОГО НОТАРІАТУ НА ШЛЯХУ ДО СТАЛОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ ОКРЕМОГО ІНСТИТУТУ ЗАХИСТУ ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ФІЗИЧНИХ ТА ЮРИДИЧНИХ ОСІБ

У статті розглядаються реалії сучасного нотаріату як окремого інституту захисту прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб у рамках єдиної цілісної системи органів, організацій і нотаріусів, на яких покладено обов'язок правового регулювання нотаріальної діяльності. Зазначається, що формування інституту нотаріату як попереджувального правосуддя є вкрай необхідним. Це можливо лише шляхом спрощення окремих нотаріальних процедур, зменшення обсягу документообігу, зокрема шляхом використання електронних носіїв інформації, тощо. Окреслюється, що чинні норми і положення не дають, на жаль, повних роз'яснень існуючих проблем.

Ключові слова: нотаріат як окремий інститут позасудового захисту, реформування системи нотаріату, проблеми перегляду правової природи певних випадків нотаріальних дій, концептуальні проблеми вітчизняного нотаріату.

Ефективне запровадження демократичних засад до перетворень у суспільно-політичному житті України визначає необхідність трансформації основних інститутів захисту прав, свобод і законних інтересів осіб (фізичних та юридичних). Одним із них є нотаріат як інститут позасудового превентивного захисту, який своєю діяльністю має сприяти досягненню завдань правосуддя, запобігаючи виникненню судових спорів.

Однак повноцінна реалізація такого призначення діяльності нотаріусів ускладнена не лише існуванням численних вад чинного законодавства, що призводить до недостатньої ефективності їх правозастосовної діяльності, а й неоднозначним сприйняттям у правовій доктрині змісту правового становища нотаріусів. Так, наголошено, що найважливішою рисою нотаріальної діяльності є її публічно-правовий характер, оскільки публічна сила і якість безспірності прав, фактів та документів забезпечується наділенням нотаріуса державно-владними повноваженнями.

Вступ України до Ради Європи, прийняття конституції України (1996), рати-

фікація парламентом України Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950) є тими підвалинами, які охоплюють основні напрями правової реформи в Україні, спрямованої на утвердження і забезпечення, гарантування і захист основних прав і свобод людини і громадянина. Це обумовлює потребу держави в утворенні міцної та стабільної системи захисту основних прав і свобод своїх громадян. Нотаріат є одним із правозахисних інститутів державної гарантії дотримання законності прав та інтересів кожної людини.

Науково-теоретичним підґрунтям даного дослідження стали праці вчених, які вивчали проблеми функціонування та організації нотаріату: Н. Василюк, В. Баранкової, М. Долинської, Л. Єфіменка, Ю. Козьякова, В. Комарова, О. Неліна, В. Степаненка, В. Черниша, С. Фурси та інших.

Метою дослідження є розв'язання теоретичних і практичних проблем, пов'язаних із дослідженням основних концептуальних підходів до розуміння теоретичних та практичних аспектів реформування інституту нотаріату у правовій

системі незалежної України. За результатами дослідження запропоновано контури подальшого реформування нотаріату як попереджувального правосуддя та впровадження у правову систему України.

У зв'язку з переходом України до ринкової економіки, становленням інституту приватної власності, а також з посиленням правового регулювання господарських відносин роль нотаріату в Україні суттєво зростає, а отже, зростає й престиж цієї професії. У правовій системі нотаріат відіграє значну роль як орган безспірної цивільної юрисдикції та превентивного правосуддя.

Це обумовлено розвитком цивільного обігу, розширенням кола об'єктів приватної власності та збільшенням потреби у ефективній та високопрофесійній діяльності нотаріусів. Діяльність нотаріату відчутно впливає на різні аспекти суспільного життя країни. Від якості його роботи залежать відповідне функціонування цивільного обороту країни, ефективність охорони і захисту майнових прав та законних інтересів громадян та організацій.

Захист прав та законних інтересів громадян та юридичних осіб, запобігання правопорушенням — є основним завданням нотаріату, авторитет значення якого невинно підвищується в нинішніх умовах кардинального реформування соціально-економічних відносин. Для вчинення нотаріальних дій тепер потрібен не просто їх реєстратор, як це здебільшого було раніше, а творчий, добре обізнаний з чинним законодавством юрист, який правильно орієнтується у досить складному правовому колі суспільних відносин [1, с. 3].

У зв'язку з підвищенням значущості нотаріату особливі вимоги пред'являються не тільки до нотаріальної діяльності, а й до особи нотаріуса. У своїй діяльності нотаріуси реалізують основні завдання нотаріату та належать до органів, що виконують нотаріальні функції. Відносини між нотаріусом та заінтересованими особами мають довірчий характер, а тому передбачають збереження конфіденційності інформації про майновий та немайновий стан осіб, що звертаються за вчиненням нотаріальних дій.

Професійна діяльність нотаріуса забезпечує превентивний правовий захист та унеможливорює порушення в майбутньому різноманітних прав та інтересів суб'єктів права та виникнення спорів у судах.

Слід зазначити, що останнім часом науковці приділяють нотаріату дедалі більше уваги. Розвивається наука про нотаріат, більшого визнання та поглиблення набуває теорія нотаріального процесу.

На підставі вищенаведеного можна говорити про те, що завдяки специфічним методам нотаріального процесу нотаріат характеризується як самостійний орган превентивного правосуддя, який займається питаннями безспірними, але безпосередньо пов'язаними з такими галузями права як цивільне, сімейне, фінансове, земельне, житлове, міжнародне, цивільне процесуальне право, та одночасно зі всіма правоохоронними та правозахисними органами України [2, с. 70—71; 3].

Необхідно зазначити, що нинішній етап розвитку України як правової держави зумовлює потребу в утворенні потужної та стабільної системи захисту прав і законних інтересів громадян. У цьому аспекті, згідно зі ст. 59 Конституції, кожному громадянину гарантовано право на одержання правової допомоги. Нотаріат спільно з іншими правовими інститутами втілює реалізацію цього конституційного права громадян і є тим правовим інститутом, який забезпечує охорону та захист прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб, надає офіційної сили та вірогідності юридичним правам, фактам і документам [4].

У правовій сфері життя українського суспільства та держави формуються принципово нові підходи до регулювання правовідносин, захисту прав та інтересів фізичних і юридичних осіб, а нотаріус є представником державної влади, наділений частиною цієї влади. Тобто нотаріус як особа, яка виконує функції, делеговані їй державою, шляхом надання кваліфікованих юридичних консультацій забезпечує дотримання єдності інтересів громадян і держави, а отже, виконує функцію правової допомоги. Сучасний етап проведення в Україні правової ре-

форми визначив необхідність переосмислення ролі та місця нотаріату у правовій системі країни як ефективного засобу досудового захисту прав людини та місця в ній інституту приватної нотаріальної діяльності, яка ґрунтується на принципах латинського (вільного) нотаріату. З метою сприяння становленню цілісного підходу до визначення функцій нотаріату та побудови чіткої структури нотаріальних органів для надання населенню послуг правового та нотаріального характеру відповідно до міжнародних стандартів, а також поступового й системного реформування вітчизняного нотаріату як інституту позасудового захисту цивільних прав фізичних та юридичних осіб, департаментом нотаріату було розроблено та затверджено наказом Мініюсту від 24.12.2010 р. № 3290/5 Концепцію реформування органів нотаріату в Україні.

На нашу думку, мотивація подальшого реформування галузі була зумовлена необхідністю вирішення низки проблем. Зокрема про оптимальне забезпечення населення нотаріальними послугами та вирішення проблеми великих міст, де сконцентрована найбільша кількість нотаріусів.

Також є питання щодо створення правової бази, законодавчого закріплення морально-етичних та професійних правил поведінки нотаріусів, формування єдиного підходу щодо оплати вчинення нотаріальних дій, розроблення комплексної програми стажування осіб, що мають намір займатися нотаріальною діяльністю, яка передбачала б не лише навчальний курс із питань нотаріату, а й елементи практики, психології, етики, деонтології, логіки, конфліктології, норм процесуального права тощо.

Слід сказати й про комплексну програму підвищення кваліфікації осіб, які вчиняють нотаріальні дії, в тому числі посадовців органів місцевого самоврядування, приведення до єдиного знаменника величезної кількості підзаконних нормативно-правових актів, які часто суперечать один одному, відсутність професійної нотаріальної палати й невизначеність її статусу [5, с. 10–14; 6, с. 21–25; 7, с. 19–22].

Автор відзначає, що основними тенденціями правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні є орієнтація української законотворчості на латинську систему нотаріату, зменшення імперативності та меж державного впливу на нотаріальну діяльність, вжиття заходів для переходу до єдиної форми нотаріальної діяльності та розширення повноважень Нотаріальної палати України. Водночас процес реформування нотаріальної діяльності має ґрунтуватися на попередніх розробках концептуальних засад функціонування нотаріальних органів держави та потреб реформування правової системи України [8, с. 19].

Разом із тим, реформа української правової системи показує, що формальне запозичення західних правових моделей без урахування культурно-історичних, національних і духовних особливостей України не тільки не дає очікуваних результатів, а навпаки, згубно позначається на стані суспільства і держави.

Так, останнім часом точиться запекла дискусія про вузькопрактичні проблеми українського нотаріату, які є тільки похідними від концептуальних проблем. А вони й дотепер не визначені. Можливо, саме тому ми є свідками несистемних законодавчих змін, що стосуються інституту нотаріату. На сьогодні концептуальних проблем вітчизняного нотаріату кілька.

Перша проблема — недостатнє використання позитивного потенціалу нотаріату при здійсненні судової реформи у сфері цивільної юрисдикції. Історично і функціонально нотаріат пов'язаний із цивільним судочинством, має з ним багато загальних рис і ознак. Так, і суддя, і нотаріус здійснюють публічно-правові функції, закон рівною мірою забезпечує незалежність судді і нотаріуса під час вирішення конкретної юридичної справи. Водночас основна відмінність між цими правовими інститутами в рамках цивільної юрисдикції полягає в спірності або безперечності прав. Розвиток нотаріату здатний стати важливим елементом судової реформи, оскільки одна з головних проблем судової діяльності — забезпечення розгляду всіх справ, віднесених до їх підвідомчості, неможлива без розвантаження судів [9, с. 166].

Розвинена система нотаріату, на думку І. Г. Бережної, сприяє і допомагає судовій реформі в таких основних напрямках: а) запобігає суперечкам уже на стадії узгодження окремих дій (правочинів, умов тих чи інших операцій), тим самим профілактично знижує кількість цивільно-правових спорів; б) значно полегшує розгляд цивільно-правових суперечок і процес доказування в суді, оскільки нотаріальні акти мають особливу доказову силу, дозволяють суду ясніше виявити дійсну волю сторін і менш спростовні, ніж документи, що укладені в простій письмовій формі; в) шляхом взяття на себе розгляду (узгодження) цивільно-правових справ безперечного характеру зменшує кількість справ у судах [10].

Друга проблема — недостатнє використання потенціалу нотаріату в правоохоронній сфері. Нотаріат через свій публічно-правовий характер, жорстку процедурну регульованість порядку здійснення нотаріальних дій, необхідність дослідження достатньо широкого кола доказів є одним з ефективних засобів зниження кримінальності у сфері власності, передусім стосовно власності, що підлягає реєстрації [11, с. 11–12].

Третя проблема — недостатня розробка процедурно-процесуальних складових нотаріальної діяльності. Слід детальніше продумати та регламентувати процедуру нотаріальної діяльності, дозволяючи в її рамках виявляти дійсну волю сторін, здійснювати нотаріусові його публічно-правові функції [12, с. 64].

Нині буває складно визначити дійсний характер відносин нотаріуса і особи, котра звернулася за здійсненням

нотаріальної дії, у зв'язку з чим виникають суперечності в їх оцінці. Існують правові засоби, що дозволяють знизити ризик таких зловживань з боку учасників нотаріального провадження, забезпечуючи виконання публічно-правових функцій нотаріату.

Проведений науковий аналіз дозволяє дійти таких висновків, які, беззаперечно, не претендують на завершену наукову концепцію.

По-перше, реформування нотаріальної діяльності і, як наслідок, організації нотаріату має здійснюватись системно. З огляду на реалії сьогодення, передусім мають бути створені передумови більш вагомого закріплення і використання потенціалу нотаріату в сфері цивільного обороту, забезпечення охорони та захисту прав та інтересів громадян і юридичних осіб з метою розбудови громадянського суспільства нашої держави.

По-друге, постійні законодавчі ініціативи щодо ухвалення нових законопроектів, зокрема стосовно нової редакції Закону про нотаріат, нотаріального процесуального кодексу не слід оцінювати як поодинокі явища, що існують самі собою і не вкладаються у загальний тренд переосмислення значення нотаріату в суспільних процесах. Практика, як відомо, без теорії не існує. І хоча перманентна полеміка науковців щодо природи нотаріату, його галузевої незалежності, сутності цього інституту не дає сьогодні однозначних відповідей на всі проблемні питання нотаріату, вона створює те підґрунтя, на якому тепер з'являються паростки нового майбутнього цієї інституції.

Список використаних джерел

1. Радзівська Л. К., Пасічник С. Г. Нотаріат в Україні: навч. посіб./за відп. ред. Л. К. Радзівської. — Київ: Юрінком Інтер, 2000. — 528 с.
2. Комаров В. В., Баранкова В. В. Нотариат и нотариальный процесс: ученик. — Х. : Консум, 2000. — 240 с.
3. Теорія нотаріального процесу: наук.-практ. посіб. / за заг. ред. С. Я. Фурси. — Київ : Алерта; Центр учбової літератури, 2012. — 920 с.
4. Конституція України: Закон України (№ 254к/96-ВР від 28 червня 1996 р.) // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30.
5. Черниш В., Нелін О. До питання про реформування органів нотаріату в Україні // Юридична Україна. — 2012. — № 9. — С. 10–14.

6. Черниш В. Нотаріат України на шляху до європейських та міжнародних стандартів // Юридична Україна. — 2013. — № 2. — С. 21—25.
7. Нелін О. Нотаріат і квазінотаріат в Україні: окремі дискусійні питання // Юридична Україна. — 2012. — № 8. — С. 19—22.
8. Нелін О. І. Інститут нотаріату в Україні : від минулого до сьогодення: монографія. — Київ : ВПЦ «Київський університет», 2013. — 130 с.
9. Черниш В. Проблеми нормотворчого врегулювання нотаріальної діяльності // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2012. — № 5. — С. 166.
10. Бережна І. Г. Допомога українському нотаріату: парламентський погляд // Правовий тиждень. 12 лютого — 2008. — № 5 (104).
11. Сфіменко Л. В. Розвиток нотаріату України: стан та проблеми // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2010. — № 8. — С. 11—12.
12. Комаров В., Баранкова В. Законодавство про нотаріат: очікувані зміни // Право України. — 2003. — № 11. — С. 64.

Нелін Олександр. Реалії сучасного нотаріату на шляху до сталого функціонування окремого інституту захисту прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб.

В статті розглядаються реалії сучасного нотаріату як окремого інституту захисту прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб в межах єдиної цілісної системи органів, організацій і нотаріусів, на яких покладено обов'язок правового регулювання нотаріальної діяльності. Відзначається, що формування інституту нотаріату як превентивного правосуддя є надзвичайно необхідним. Це можливо тільки шляхом спрощення окремих нотаріальних процедур, зменшення обсягу документообігу, в тому числі шляхом використання електронних носіїв інформації і тому подібне. Визначається, що діючі норми і положення не дають, на жаль, повних роз'яснень існуючих проблем.

Ключові слова: нотаріат як окремий інститут внесудебної захисту, реформування системи нотаріату, проблеми перегляду правової природи певних випадків нотаріальних дій, концептуальні проблеми вітчизняного нотаріату.

Nelin Olexander. Realities of current notariat on the way to steady functioning of the stand-alone institution protecting rights and legal interests of natural and legal entities.

In the article the author studies the realities of current notariat as an institution protecting rights and legal interests of natural and legal entities within the framework of a single and integral system of bodies, organizations and notaries authorized to regulate notary activities. It is noted that formation of the notary institution is of vital importance. Efficient introduction of democratic principles in transforming social and political life in Ukraine determines the necessity to transform basic institutions protecting rights, freedoms and legal interests of both natural and legal entities. One of them is notariat being an institution of preventive out-of-court protection facilitating purposes of justice and preventing litigations. However the full-scale realization of such notaries' designation is being complicated by not only numerous drawbacks in current legislation leading to poor efficiency of their law-enforcing activities but also by ambiguous perception of notaries' status in legal doctrine. Thus, it has been highlighted that the most important feature of notary activities is its public and legal character as the public power and quality of rights, facts and documents indisputability are ensured by endowing notaries with state authoritative powers. It is being noted that current legal regulations, unfortunately, do not allow full clarification of the existing problems.

Keywords: notariat as a stand-alone institution of out-of-court protection, reforming the notary system, problems in revising the legal nature of certain notary cases, conceptual problems of national notariat.